

NÉMETH GYÖRGY

Közjóságok-e a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek?

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek működésének és problémáinak a jelenleginél mélyebb megértésére törekedve, meglepő és szokatlan közgazdasági eszközöket használ Mészáros József e folyóirat márciusi számában közölt cikkében. A világ végül is úgy halad a tudomány által előre, hogy az uralkodó nézetekhez nem alkalmazkodó gondolkodókban kétely ébred a kor főáramú tudásának a *valóságot* magyarázó ereje iránt, és a régi helyére új, meggyőzőbb, kielégítőbb magyarázatokat keresnek. Az áttörés gyakran olyan, addig nem használt eszköznek köszönhető, amely láthatóvá tesz addig nem látható összefüggéseket. A kérdés az, hogy Mészáros Józsefnek sikerült-e a társadalombiztosítási nyugdíjrendszereket közjóságnak tekintve és a játékelmélet apparátusát használva áttörést végrehajtania? Meggyőződésem szerint nem. Hogy miért gondolom így, arról lesz szó ebben az írásban. Journal of Economic Literature (JEL) kód: H55.

Mészáros József tanulmányának¹ fontosabb állításai: „1. a nyugdíjrendszer Magyarországon részben okozója az elégtelen születésszámnak [demográfiai dilemma]; 2. a jelenlegi nyugdíjrendszer részben okozója az elégtelen járulékfizetésnek [járulékfizetési dilemma]; 3. a jelenlegi nyugdíjrendszerben a politikai osztály szükségképpen halogatja a reformokat, és fedezetlen igényeket bocsát ki [a politikai osztály dilemmája] (275. o.). A szerző tanulmányát ezeknek az állításoknak a bizonyítására szánta.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer – az alkalmatlan eszköz

A szerző a nyugdíjrendszer *társadalombiztosítási* jelzőjét nem definiálja, de a szövegből egyértelműen kiderül, hogy a *felosztó-kirovó* szinonimájáról és a tőkefedezeti ellentettjéről van szó. A közkeletű értelmezés szerint a felosztó-kirovó jelzőjű nyugdíjrendszer az, amelynek aktuális járulékbevételeit az aktuális nyugdíjak kifizetésére fordítják. A közkeletű értelmezés részeként a növekvő vagy stabil népesség esetén jól működő felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek problémáit az öregedés hozza felszínre. Mivel az öregedés a nyugdíjasok és a járulékfizetők arányának eltolódását jelenti, a bevételek és a kiadások egyensúlya csak a feltételek módosításával (a nyugdíjkorhatár emelésével, a járulékok növelésével, a nyugdíj-megállapítás szigorításán és a nyugdíjemelés szabályainak átalakításán keresztül a nyugdíjcsökkentéssel) tartható. Sokan e *parametrikus reformok* he-

¹ A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek mint közjóságok. Közgazdasági Szemle, 2005. 3. sz. 275–288. o.

lyett a problémák egyszer s mindenkorra történő megoldását, *strukturális reformot* követelnek. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer strukturális reformja pedig a felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti rendszer kettősében csak a tőkefedezeti nyugdíjrendszerre alakítás lehet. A közkeletű értelmezés szerint a tőkefedezeti nyugdíjrendszerben a nyugdíjak nem a járulékfizetők összességének aktuális, hanem a nyugdíjas egymagának múltbeli befizetéseitől függ. Ezért a tőkefedezeti nyugdíjrendszer mentes a felosztó-kirovónak a népeség öregedése által felszínre került strukturális gyengeségétől.

A felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti dualizmuson alapuló közkeletű értelmezések azon a téves egyszerűsítésen alapulnak, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer egyúttal szolgáltatással meghatározott (*defined benefit*, DB) is, a tőkefedezeti pedig járulékkal meghatározott (*defined contribution*, DC).² Ez azonban tévedés: szolgáltatással meghatározott nyugdíjrendszer mögött is állhat tőke – például számos nagy vállalati nyugdíjalap ilyen,³ míg a nem tőkésített nyugdíjrendszer is megszervezhető járulékkal meghatározottként. A járulékkal *versus* szolgáltatással meghatározottság az igazán fontos megkülönböztető tényező, amihez képest másodlagos, hogy áll-e tőke mögötte (*funded*, F) avagy sem (*unfunded*, UF).⁴ A valóság nem csupán összetettebb, hanem ideáltípusként értelmezhető részei között széles az átmenet. Ezzel szemben a felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti megkülönböztetés duális, a nyugdíjrendszer vagy az egyik, vagy a másik, átmenet nincs.

A nyugdíjrendszerek működésének és problémáinak megértését a felosztó-kirovó (*pay-as-you-go*) *terminus technicus* nem csupán megnehezíti, hanem egyenesen zsákutcába viszi: nem arról van szó, hogy kevésbé hatékony, hanem arról, hogy alkalmatlan. E fogalom a biztosítás gyakorlatából származik, a biztosítás egyik ősi és kezdetleges formáját nevezték *felosztó-kirovónak*: a közösség egyes tagjait ért kárt vagy veszteséget – előzetes megállapodás alapján teljes vagy meghatározott mértékig, alkalmilag vagy időközönként – felosztották a közösség tagjai között. Ezt a biztosítási módszert elsősorban az ókori Rómában és a korai középkorban alkalmazták, például hajótulajdonosok közösségeiben.⁵ A fogalom a biztosításból az 1960-as évek első éveiben került át a közgazdaságtudományba – a matematikai közgazdaságtan egy régi és meglehetősen absztrakt kér-

² A szolgáltatással meghatározott rendszerben a nyugdíjat egy képletbe (nyugdíjformulába) történő behelyettesítéssel állapítják meg. A képlet általában a végső átlagkereset (*final average compensation*), a szolgálati idő és egy százalékos kulcs szorzata; a végső átlagkereset a nyugdíjba vonulást közvetlenül megelőző néhány év átlagkeresete, a szolgálati idő pedig az az időtartam, amely alatt járulékfizetés történt. A járulékkal meghatározott rendszerben a nyugdíj összegét a nyugdíjba menetel időpontjában az egyéni számlán nyilvántartott összeg (az addig összesen fizetett járulék és hozamai), a várható élettartam és a továbbiakban várható hozamok alapján számítják.

³ A New York-i tőzsde (NYSE) S&P 500 indexében szereplő 500 nagyvállalat közül 353 szolgáltatással meghatározott rendszerű nyugdíjalap szponzora. Jelentős részük alultőkésített. Közülük 42 vállalat hiánya kisebb 10 százaléknál, 64 vállalaté 10–20 százalékos, a legtöbb (83) vállalat deficitje a 20–30 százalékos sávba esik, míg 11 vállalat 50 százalékos vagy annál is nagyobb hiányt mutat. Az adatok 2002 végére vonatkoznak. Lásd *Németh* [2004].

⁴ Ennek alapján négy nyugdíjrendszer különböztethető meg: járulékkal meghatározott tőkésített (DC–F), járulékkal meghatározott nem tőkésített (DC–UF), járadékkal meghatározott tőkésített (DB–F) és járadékkal meghatározott nem tőkésített (DB–UF). Hangsúlyozni szükséges, hogy e négy elem közül a kettő-kettő rokonsága erősebb, mint a járulékkal és a járadékkal meghatározottaké.

⁵ E biztosítási módszer akkor működött jól, amikor a kockázatközösség tagjai között a szolidaritás érzése (amikor is a közösség tagjai a kárvalószínűséget nem mérlegelik) lényegesen erősebb, mint versengésük. Ha nem ez a helyzet, a biztosítás csak megvásárolható termékként működik, és a vásárlók az azonos termékek közül a legolcsóbbat keresik. Bár a biztosítási gyakorlatban ma már alig alkalmazzák, van annyira ismert, hogy a biztosítókról és a biztosítási tevékenységről szóló 2003. évi LX. törvény fontosnak tartotta kimondani, hogy hatálya nem terjed ki „a biztosítás azon módszerére, amelyben a veszélyközösség tagjai arra vállalnak kötelezettséget, hogy ha a veszélyközösség tagjának meghatározott káresemény folytán anyagi szükséglete keletkezik, azt egymás közt utólag felosztják, és a tagokra kiróják a rájuk eső részt (felosztó-kirovó rendszer)” [2. § (1) bekezdés c) pont].

déséről 1950-es évek végén folytatott vita⁶ félreértett melléktermékeként. A közgazdasá-givá vált felosztó-kirovó *terminus technicus* az addig államinak (az angol szaknyelvben *public*) és/vagy társadalombiztosításnak nevezett nyugdíjrendszerek frissen megalkotott közgazdaság-elméletének kulcsfogalmává – és egyben kényszerzubbonyává – vált. Mindennek az 1980–1990-es évek fordulójáig gyakorlati jelentősége nem volt. Ekkortól azonban a népesség öregedésének hatására egyre nyilvánvalóbbá vált az átalakítás szükségessége. Azonban a közgazdaságtudomány kalapjából ekkor még csak a felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti dualizmusra épülő megoldások voltak előhúzhatók (az előbbi problémáira utóbbi a gyógyír), s a Világbanknak sem sikerült szakmai áttörést végrehajtania 1994 végén *Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth* címmel, nagy hírverés közepette publikált, a nyugdíjreformok alapvetésének szánt kutatási jelentésében (*World Bank* [1994]). De még 1996–1997-ben, a magyar nyugdíjreform munkálatai idején sem volt közismert a *járulékkal* és a *szolgáltatással meghatározott* nyugdíjszakmai *terminus technicus*, fontosságának felismeréséről nem is beszélve.⁷

A tanulmány bírálatainak itt akár vége is szakadhatna: az elemzés eszköze alkalmatlan arra, amire szánták. De nem állhatunk meg: olyan felvetések következnek, amelyeket aligha most hallottunk utoljára.

A nyugdíjrendszer és a gyermekek mint közjóságok

A nyugdíjrendszerekről a felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti dualitásban gondolkodó Mészáros József ebből következően magától értetődő természetességgel veti papírra, hogy a „felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek számára a gyermekek jelentik a potenciális erőforrást, mivel a következő generáció befizetései szolgálnak a mindenkori idősellátás forrásául. A társadalombiztosítási befizetések mértéke jelentős mértékben függ a termékenységtől, azaz a növekvő gyermekáldás növekvő megtérülést jelent a társadalombiztosítási nyugdíjrendszereknek.” (281. o.) Nos, abban az értelmezési kényszerzubbonyban, amit a szerző magára öltött, ez kétségtelen tény (aktuális járulékbefizetéseket csak és kizárólag az aktuális nyugdíjak kifizetésére fordítják),⁸ ahogy az is, hogy kárhoztatandó az, miszerint a „jelenleg működő nyugdíjrendszerek (...) ugyanakkora nyugdíjakat állapítanak meg a több gyermeket felnevelő családoknak, mint a gyermekteleneknek, azaz az egyének és generációk időskori biztonságát elválasztják az általuk felnevelt gyermekek számától és attól, hogy neveltek-e egyáltalán gyermeket” (uo.). Kérdés, hogy kényszerzubbonyunktól megszabadulva másképpen látjuk-e a világot?

Elfogadom, hogy a második világháború után gyors ütemben a lakosság szinte egészét átfogó nyugdíjrendszer szerepet *játszhatott* a termékenység csökkenésében, annál is könnyebben, mert a szerző *részbeni* felelősségről beszél (amin akár a semminél alig több értendő), valamint azért is, mert nem ez az igazán lényeges.⁹ (Azt már nem fogadom el,

⁶ A vita a későbbi Nobel-díjas Paul A. Samuelson és Abba P. Lerner között folyt a *The Journal of Political Economy* című szakfolyóirat hasábjain (*Samuelson* [1958], [1959], *Lerner* [1959]). A vitáról lásd *Németh* [2003].

⁷ Elsősorban a nyugdíjkérdéssel foglalkozó közgazdászokat hibáztatom (nem csak a hazai pályán, hanem világszinten, beleértve magamat is), amiért nem tudták időben meghaladni a felosztó-kirovó *versus* tőkefedezeti dualizmust, e nélkül pedig az *Averting* meggyőző bírálatára és reformalternatíva felmutatására sem lehettek képesek. De a teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy az üzleti köröknek (mint a tőkésítés haszonélvezői), sőt a kormányoknak is (a tőkésítéssel paravánként takarják el a vesztesek elől veszteségeiket) e dualizmus nagyon is megfelelt.

⁸ Rejtett feltételezés: a járulékcsökkenés szóba nem jön, a bevételi többletet a nyugdíjak emelésére költik.

⁹ Azért a fejlett országok második világháború utáni baby boomja, ami jóval több volt, mint az elhalasztott születések pótlása, s az 1930-as éveket felülmutató termékenységét jelentett, nehézen magyarázható tény e hipotézis megfogalmazóinak.

hogy ez csak és kizárólag a felosztó-kirovó nyugdíjrendszernek tulajdonítható, hanem általában a nyugdíjbiztosításhoz való hozzáférés vált általánossá – e szempontból másodlagos, hogy milyen intézmény nyújtja a nyugdíjat, de kétségkívül az állami nyugdíjrendszer szerepe a döntő. Van azonban alternatívája.) Ha a múltra el is fogadjuk, hogy a gyermekvállalás mozgatója a szülők időskori anyagi biztonságra való törekvése, a nyugdíjrendszerek általánossá válása után bizton állítható, hogy a termékenységre csak és kizárólag a gyermek önértéke van hatással.¹⁰ Ráadásul a nyugdíjrendszer e tekintetben megbízhatóbb és olcsóbb: a gyermek idő előtt meghalhat, megtagadhatja idős szülei támogatását, vagy arra – maga is gondokkal küszködve – nem biztos, hogy képes. Minél inkább törekednek a szülők időskori anyagi biztonságukra, annál több gyermeket kell felnevelniük, ami – könnyen belátható – drágább, mint nyugdíjbiztosítást kötni. Ha pedig az időskori anyagi biztonság gyermekvállalás nélkül is megoldható, sőt, az sokkal racionálisabb, a termékenység kizárólagos mozgatója a gyermek önértéke. A gyermekvállalás a közgazdaságtani modellek racionális fogyasztókat feltételező világában kizárólag a „gyermek jelentette öröm fogyasztásaként” értelmezhető. E világban pedig a saját preferenciaskálával rendelkező és szükségletei maximális kielégítésére törekvő fogyasztó el tudja dönteni, hogy jóságok mely kombinációját választja. A gyermeket pedig akkor választja, ha az preferenciaskáláján kellően előkelő helyen szerepel.

Mészáros végső következtetése, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer kifizetéseinek a „következő generációk »előállításában kifejtett erőfeszítés« mértékével” (282. o.) való összekapcsolása növelheti a szóban forgó generáció méretét, olyannyira, hogy félni talán „az esetleges túlzott gyermekáldás negatív következményeitől” (275. o.) kellene. Ez azonban csak úgy lenne elérhető, ha a kormány egész generációk feje fölé függesztené az időskori anyagi biztonság elvesztésének Damoklész-kardját, betiltaná a „hivatalos” nyugdíjrendszer alternatíváit, beleértve a vagyonfelhalmozást is. Ez – bizonyítást nem igényel – nem járható út.

Kérdés, mi alapján tekinthetők a gyermekek, a következő generáció, illetve maga a nyugdíjrendszer közjóságnak? Mészáros szerint azért, mert „az időskori ellátások kifizetéséből senki sem rekeszthető ki, ha valamilyen címen jogosultságot szerzett”. (282. o.) Szerinte így érvényesül a közjóság fogalmának ki nem zárhatósági kritériuma. Csak-hogy az akkor érvényesülne, ha azok sem lennének kizárhatók, akik arra jogosultságot nem szereztek. Persze ha ez lenne a helyzet, a jogosultság fogalma sem lenne értelmezhető, vagy az az állampolgárság tényével lenne azonos.¹¹

A szerző szerint a magyar nyugdíjrendszerben „az egyes egyének befizetései és a későbbiekben kapott ellátások között nagyon áttételes a kapcsolat” (282. o.), amit a szabályok utóbbi évtizedeket jellemző gyakori módosulásának tulajdonít. Valójában azonban nem elsősorban arról van szó, hogy a kezdetben tiszta kép zavarossá vált, hanem – legalábbis az utóbbi másfél évtizedben – a zavaros kép vált egyre tisztábbá. A járulékfizetők számára nem azért racionális stratégia a járulékfizetés elkerülése, illetve minimalizálása, mert a nyugdíjrendszer közjóság, hanem mert még mindig őrzi szociális eredetét, az alacsony jövedelműeket segítő újraelosztást. Aki járulékfizetésének minimalizálásával „elhiteti”, hogy alacsony jövedelmű, az ezen újraelosztás nyertese lesz. Ezt kivédeni a nyugdíjrendszer újraelosztó elemeinek felszámolásával lehet.¹² De vajon hogyan egyeztethető össze a szerző

¹⁰ Amihez az 1960-as évek elejétől a fogamzásgátlási módszerek tökéletesedése és könnyű hozzáférhetősége is hozzájárult. Ezzel minimálisra csökkent a nem tervezett gyermekek száma.

¹¹ Andorka Rudolf nyomán én is vallom, hogy öregedő társadalomban e tendencia megfordításának igényével a gyermekekre közjósággként kell tekinteni, ami abban nyilvánul meg, hogy felnevelésük költségeit növekvő hányadban viseli az adófizetők összessége („a köz”), így könnyítve meg a szülőknek ezen alapjában „magánjóság” birtoklását nagyobb számban.

¹² Az időskorúak szegénységét enyhíteni, illetve elkerülni hivatott szociális célú újraelosztás helye a szociális rendszer. E feladattól a nyugdíjrendszert meg kell szabadítani. Az újraelosztást megvalósító úgyne-

itt kifejtett álláspontja, miszerint a mai befizetések és a majdani nyugdíjak között szoros kapcsolatnak kell lennie, azzal, hogy a majdani nyugdíjnak a „következő generációk »előállításában kifejtett erőfeszítés« mértékével” (282. o.) kell kapcsolatba lennie?

A politikai osztály dilemmája

A szerző helyesen állapítja meg, hogy a nyugdíjrendszerek szerte a világban „mindenütt túlígérték magukat, illetve azok a felvetések, amelyek mentén ezen ígérvények egy része tartható lett volna, megváltoztak” (284. o.), de ebből következő véleménye nem csupán elnagyolt, hanem akadálya a nyugdíjrendszer szükséges átalakításáról szóló racionális politikai diskurzusnak. Szerinte ugyanis „szerte Európában a nyugdíjígérvények visszavonásának időszaka következett el” (uo.). Először is azt a (nyugdíj)ígérvényt lehet visszavonni, amit (a jogszabályok) adtak, azoktól, akik koruknál fogva nem aktívák, így nem tagjai a nyugdíjrendszernek, nincs mit visszavonni. Elképzelni sem tudom, hogy milyen érveléssel lenne elutasítható egy olyan ajánlat, amely a nyugdíjuk mértékét kizárólag a befizetések mértékétől tenné függővé. Azoktól, akik már nyugdíjasok, illetve a nyugdíjhoz közel állnak, mivel már nincs módjuk az új helyzethez alkalmazkodni, ígérvényt visszavonni nem korrekt (a nyugdíjemelés szabályainak „lefelé” történő megváltoztatása esetén erről van szó). A politikai osztály dilemmája legfeljebb abban jelentkezik, hogy a fenti két szél közötti generációktól milyen mértékben vegye vissza ígéretét „a nyugdíjuk mértékét kizárólag a befizetések mértékétől függő” pozíció felé. Mivel a fiatalabb korosztályok könnyebben, az idősebbek nehezebben alkalmazkodnak a megváltozó szabályokhoz, a visszavétel mértékét ettől kell függővé tenni. Nyilvánvaló, hogy a mértékek kérdése vitákra ad okot, s a visszavételt erőteljesebben szorgalmazó politikai pártok vezíthetnek népszerűségükből, de nem hiszem, hogy az *akár csak részleges visszavonás is látványos népszerűségvesztéssel jár*, ha képes a szükséges nyugdíjreform kérdését racionális diskurzus tárgyává tenni. Nem képes. Ennek fontos oka, hogy a politika – megítélésem szerint – nem kap megfelelő támogatást a közgazdaságtudománytól.¹³

Hivatkozások

- LERNER, A. P. [1959]: Consumption-Loan Interest and Money. *Journal of Political Economy*, Vol. 67. No. 5. 512–518. o.
- NÉMETH GYÖRGY [2003]: Esszé nyugdíjról, nyugdíjrendszerekről, nyugdíjreformról I. *Külgazdaság*, január.
- NÉMETH GYÖRGY [2004]: Nyugdíjválságok. Cégvezetés, március.
- SAMUELSON, P. A. [1958]: An Exact Consumption-Loan Model of Interest with or without the Social Contrivance of Money. *Journal of Political Economy*, Vol. 66. No. 6. december, 467–482. o.
- SAMUELSON, P. A. [1959]: Reply to Lerner. *Journal of Political Economy*, 67. 518–522. o.
- WORLD BANK [1994] Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth. A World Bank Policy Research Report. The International Bank for Reconstruction and Development–The World Bank, Washington DC 1-24. o.,

vezett degresszió – a nyugdíjskála „kiegyenesítésével”, a nyugdíjminimum eltörlésével – a hatályos jogszabályok szerint a közeljövőben eltűnik a magyar nyugdíjrendszerből.

¹³ Mindehhez fontos hozzátennünk, hogy a magyar nyugdíjreform elsősorban nem a nyugdíjrendszer szükséges reformjáról, hanem az élmunka költségének a járuléksökkentés eszközével történő csökkentéséről szól. A járuléksökkentés egy „alulígérő” nyugdíjrendszert képes „túlígérővé” változtatni, amit aztán (közvetett) nyugdíjsökkentéssel „orvosol”.